

Cremulator

Van Sasja Filipenko zijn verschenen

De ex-zoon

Hetze

Uitgewist

Cremulator

Sasja Filipenko (1984, Minsk) is journalist, voormalig tv-presentator van een satirisch programma in Rusland, scenario-schrijver en auteur van vijf romans. Hij is ook een uitgesproken tegenstander van zowel Loekasjenko als Poetin en in beide landen, Belarus en Rusland, is hij persona non grata. Onvermoeibaar reist hij door Europa om de situatie in met name Belarus, die hij op de voet volgt, uit te leggen en achtergrondinformatie te verschaffen. Na een tijd van de ene schrijfresidentie na de andere te zijn getrokken, heeft hij gelukkig inmiddels voor een aantal jaren een verblijfsvergunning in Zwitserland.

SASJA FILIPENKO

CREMULATOR

ROMAN

Vertaald uit het Russisch door Jan Lodewijk Eshuis

MERIDIAAN
UITGEVERS

2025

De vertaler ontving voor deze vertaling een projectsubsidie van het
Nederlands Letterenfonds

Nederlands
letterenfonds
dutch foundation
for literature

Eerste druk, maart 2025

© 2022 by Diogenes Verlag AG, Zürich

All rights but Russian reserved

© 2025 Nederlandse vertaling Jan Lodewijk Eshuis

Oorspronkelijke titel *Kremulator* (кремулятор)

Oorspronkelijke uitgave Vremja (Время)

Omslagontwerp Nanja Toebak

De uitgever heeft geprobeerd de rechthebbenden van het omslagbeeld
te achterhalen; zij die denken daar recht op te doen gelden worden
verzocht contact op te nemen met de uitgeverij

Foto van de auteur © Masha Kushnir

Typografie Wim ten Brinke

Drukkerij Wilco

ISBN 978 94 93305 68 7

NUR 302

www.meridiaanuitgevers.com

 @meridiaanuitgevers

 @meridiaanboeken

 Meridiaan Uitgevers

TDM (Tekst & Data Mining) is uitdrukkelijk niet toegestaan zonder
voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgeverij.

DEEL 1

HET ONDERZOEK

Huiszoeking en arrestatie worden op 23 juni 1941 uitgevoerd. Alles samen duurt het zes uur. Het is routinewerk, maar de sfeer is gespannen – nog maar een dag geleden heeft Duitsland de Sovjet-Unie de oorlog verklaard. Terwijl de vesting van Brest weerstand biedt tegen de onwaarschijnlijke druk van de fascistische oorlogsmachine, vindt er in de hoofdstad van de Sovjet-Unie een golf van heimelijke aanhoudingen plaats. In huizen en in parken, in instituten en bij volkscommissariaten worden potentiële spionnen ingerekend. Ondanks de grote omvang van de operatie zijn er eigenlijk helemaal niet zo heel veel aanhoudingen – in totaal 1077 mensen, in wie de waakzame Sovjetorganen verraders, trotskisten, bacteriologische saboteurs en ‘overigen’ zien (ook die laatsten zijn een categorie die in aanmerking komt voor opsluiting). Het aantal is zo onbeduidend omdat er met het grootste deel tijdens de Grote Terreur in 1937 al was afgerekend, toen er alleen al voor verdenking van samenwerking met Polen ruim honderdduizend mensen ter dood waren veroordeeld (om precies te zijn 111.091 burgers). De werkelijke staf van de Poolse inlichtingendienst bestaat uit niet meer dan tweehonderd agenten wereldwijd, maar wat doe je eraan, mijn liefste, je weet zelf ook wel hoe grondig en vernietigend onze ijverige organen te werk gaan.

‘Beter te veel schijten dan te weinig,’ merkt een van de tsjekisten op, terwijl hij mijn bibliotheek overhoophaalt. Deze grove uitlating doet de maag van mijn minuscule appartement omdraaien en ik word naar buiten geleid.

Ten behoeve van het onderzoek nemen ze mijn herstelde militaire paspoort, notitieboekjes (zes stuks) en allerlei brieven (dertig bij elkaar) in beslag. Daarnaast zijn Kozlov en Ljagin, degenen die doorzoeking leiden, geïnteresseerd in adressen en telefoonnummers (zesenzeventig velletjes), persoonlijke correspondentie (bijna tweehonderd bladzijden) en drie boeken: over magie, stundisten en karma-yoga.

Diezelfde avond word ik naar de interne gevangenis van de NKGB gebracht, waar ze me fotograferen, mijn persoonlijke gegevens noteren en mijn meegenomen spullen in beslag nemen:

grijze baaien deken - 1 st.
katoenen lakens - 2 st.
handdoeken - 2 st.
kussenslopen - 2 st.
zakdoeken - 6 st.
verscheidene overhemden - 2 st.
katoenen onderbroek - 1 st.
verschillende sokken - 2 paar
tandenborstel - 1 st.
zeep - 1 st.
servet - 1 st.

Dit alles heb ik in allerijl bij elkaar geraapt, maar natuurlijk helemaal voor niets.

Later in de cel begin ik niet te snikken, te janken of met mijn hoofd tegen de muur te slaan. 'Het is een vergissing!' – o nee, zulke domme dingen roep ik niet naar de bewakers. Nutteloze en banale uitingen van menselijke emoties houden me niet bezig, dus ben ik maar op de koude vloer gaan zitten en kijk ik zonder enige interesse naar de snuit van mijn medegevangene, die de taak heeft me te verraden.

'Krijg je de kogel?' vraagt hij tactloos.

'Nee.'

'Hoezo niet?'

'Omdat ze me zes Franse zakdoeken hebben afgenomen, maar me nog wel een Sovjetdeken hebben gegeven...'

'De dood is mijn vroegste jeugdherinnering,' schreef ik eens, lang voor mijn arrestatie, in een van mijn zojuist geconfisqueerde dagboeken:

Iedere dag, wáár ik ook heen ga met mama, loopt ons pad steevast over de dorpsbegraafplaats. Soms blijft mama bij een of ander kruis staan, vaker versnelt ze haar pas en loopt er voorbij. Eén ding is altijd hetzelfde: zelfs als we een heel andere kant op door de modder moeten banjeren, komen we toch iedere dag weer hier uit – het is een strop.

Als ik heb geleerd van letters woorden te maken, merk ik verbaasd op dat op een van de kruisen mijn voor- en achternaam staan.

'Mama, is dat voor mij? Word ik hier neergelegd als ik later groot ben?'

'Nee, gekkie! Hier ligt familie van je begraven! Jij bent naar hem vernoemd...'

Iedere dag passeren we het graf met mijn naam en ik beloof mezelf dat ik nooit dood zal gaan...

'En veeg het bloed weg, alsjeblieft...' zei mijn moeder liefdevol tegen me. Zoals je nog wel weet, had ik als kind al slechte bloedvaten.

Het eerste verhoor in Moskou verloopt razendsnel en absurd. De inspecteur feliciteert me met mijn aanstaande vijfenvijftigste verjaardag en verklaart dat hij een spion tegenover zich heeft. Voor welke geheime dienst ik precies zou werken, maakt hij niet duidelijk, maar hij opent een verse, slappe, nog volkomen prille dossiermap en zonder zijn ogen op te slaan klikt hij theatraal met zijn tong en verkondigt slechts dat Nesterenko, Pjotr Iljitsj, artikel 58¹ boven het hoofd hangt.

'En?' vraag ik rustig.

'Af-voe-ren!' roept hij plotseling.

Valse start. Nieuwe poging.

Gedurende vier maanden wordt dit zinloze toneelstukje zo nu en dan herhaald. De inspecteur zet me als een gymnasiast op een stoel, leest me streng de les en stelt me compleet nutteloze vragen. ‘Wie? Waarom? Hoezo?’ Dan probeert hij me bang te maken, maar uit tijdgebrek blijven volwaardige folteringën uit (ik ben lang niet zijn enige klant) en doet hij het oppervlakkig en plichtmatig. Wanneer hij tot de conclusie komt dat ik niet van plan ben tegen mezelf te getuigen, eindigt het verhoor steeds met een diepe zucht en geeft de ondervrager opdracht me af te voeren.

Het slaat nergens op, zo komen we geen steek verder.

De inspecteur wordt boos – de bal ligt bij mij. Hoe vreemd het misschien ook klinkt, in de zomer en herfst van ’41 ben ik licht in het voordeel. De tijd is me goedgezind. Het jaar ’37, waar mijn ondervrager met zoveel totalgie naar terugverlangt, ligt achter ons. Het vernieuwde quasirecht eist van hem – zij het formele – ondervragingen; al moet het eruit geslagen worden, er moeten toch getuigenissen komen (zelfs al zitten ze vol leugens). Helaas pindakaas, ze kunnen me niet zomaar doodschieten. Binnen de lijnen van het belegerde Moskou dient de inspecteur moeite te doen, zoals bij ieder ander Sovjetzaakje, hij dient toch aan de norm te voldoen, al dient die nergens toe. Die nutteloze man moet toch op zijn minst iets over me opvissen, terwijl de context hem ondertussen in de weg zit – de Duitsers staan al voor de poorten van Moskou. Hitler heeft opgedra-

gen een parade-uniform op te sturen voor zijn soldaten en terwijl sommige inwoners van de hoofdstad hun eerste Duitse zinnnetjes leren – ‘*Guten Tag! Wie ist Ihre Stimmung? Heil Hitler!*’ – zetten anderen massaal hun portretten van de almachtige Lenin en Stalin bij het afval. De grond ziet zwart van de haastig verbrande documenten en het meest gehoorde geluid is nu niet het geknerp van sneeuw, maar het scheuren van partijkaarten. In deze situatie kun je met mijn inspecteur alleen maar medelijden hebben – onder zulke onaangename omstandigheden is het lastig om de nodige bekentenissen eruit te slaan.

‘Hé, waarom ben je zo opgewekt? Realiseer je je soms niet dat de terugtrekking snel zal beginnen en de tsejkisten ons allemaal zullen fusilleren?’ roept mijn laffe, paniekerige, jakhalzerige celgenoot, terwijl hij hysterisch op me afkomt en weer terugdeinst.

‘Dat gaat niet gebeuren...’

‘Waarom ben je daar zo zeker van?!’

‘Omdat de Duitsers onze lijken in het geval van een bezetting voor propagandistische doeleinden zullen gebruiken – zulke fouten worden aan het begin van de oorlog niet veroorloofd...’

‘Weet je het zeker?’

Ja, want de fascisten zullen hetzelfde handelen in bijvoorbeeld Lvov. Als ze de stad binnentrekken, zullen ze gevangenen vol lijken aantreffen en in plaats van die

verschrikking voor de mensen verborgen te houden, zullen ze nabestaanden uitnodigen. ‘Kijk dan,’ zullen de nieuwe heersers over de stad zeggen, ‘wat de Roden tijdens hun terugtrekking met jullie vaders, broers en zonen hebben gedaan. Kies maar aan welke kant jullie nu willen strijden...’

Het is allemaal heel duidelijk. In tijden van oorlog gelden er andere regels dan in vreedestijd. Het belangrijkste is je aan te passen en niet te jammeren. Natuurlijk heerst er chaos, maar toch zijn bepaalde dingen niet moeilijk te voorzien. Oorlog is iets onlogisch en je bent al een heel eind op weg als je dat realiseert.

Dit is precies de reden waarom ik, als ik op een septembernacht plotseling uit mijn vochtige cel word gehaald, niet op mijn lip bijt of mijn spaarzame, in de laatste jaren futloos geworden haren gladstrijk. Bij het afscheid denk ik niet aan de lichten van de Bosporus (ook al zou dat kunnen), noch aan jouw scherpe kin, mijn liefste. Ik realiseer me dat ze me niet naar de beul zullen brengen, en zoals zo vaak in mijn leven blij ik gelijk te hebben...

BESLUIT

betreffende de aanvaarding van de zaak voor
behandeling

Saratov, ‘17’ september 1941.

Ik, Sr. Inspecteur van de Onderzoeksgroep van de
2e Afdeling van de NKVD USSR, Luitenant

Staatsveiligheid Perepelitsa, heb na bestudering van de stukken van onderzoeksdoosier № 2716 betreffende de beschuldiging van Nesterenko, Pjotr Iljitsj, VASTGESTELD:

Nesterenko, P.I., is op 23/VI 1941 in Moskou gearresteerd op verdenking van spionagepraktijken en naar Saratov overgeplaatst.

Gezien het feit dat er voor de zaak uitgebreider onderzoek verricht dient te worden, conform art. 110 en 96 van het WvSr van de USSR, IS
BESLOTEN:

Onderzoeksdoosier № 2716 betreffende de beschuldiging van Nesterenko, Pjotr Iljitsj, valt gedurende verder onderzoek onder mijn bevoegdheid.

Sr. Inspecteur van de Onderzoeksgroep van het 2e Directoraat van de NKVD USSR, Luitenant Staatsveiligheid Perepelitsa

Zoals je al hebt begrepen, liefste, word ik verdacht van spionage en ik zit al twee weken in een gevangenenwagon heen en weer te schommelen op weg naar Saratov. De convoyeurs bezatten zich, bekvechten met elkaar over de ergst denkbare anti-Sovjetthema's, snuffelen in mijn spullen – de klootzakken – en geven me nauwelijks te eten.

Als ik naar het gekruiste traliewerk kijk, overdenk ik bij gebrek aan andere zorgen mijn eigen lot:

Heb je je leven nou goed geleefd, oude man, als je na vijfenvijftig jaar te hebben versleten opeens in de buik van een staatsrups zit die je nu eens ineenkrimpend, dan weer zich uitstrekkend, naar de plaats van het volgende verhoor sleept? Lieve man, heb je je rol goed gespeeld als je op zo'n fatsoenlijke leeftijd reist in een trein waar in plaats van een sissende ontkurkte champagne het ge-reutel van een creperende passagier klinkt?

Allemaal nutteloze vragen, natuurlijk. Eigenlijk stel ik ze mezelf alleen maar om niet aan jou te denken en om mezelf bezig te houden. Een reis van twee weken naar Saratov is zwaar, het onderweg zijn is zo afmattend en saai.

'Hé, ze lijken zich niet echt over ons te bekommeren, hè?' vraagt een grappenmaker me ineens van achter iemands schouder. Van het klavier in zijn mond is niets meer over.

'Deze reis, mijn beste vriend, lijkt sterk op de tijden van de Burgeroorlog.'

'O, hoor je dan bij de Witten?'

'Bij de Griizen...'

'Hoe bedoel je?'

'Lang verhaal, beste man...'

'Maar we hebben ook alle tijd voor lange gesprekken, nietwaar...'

'Laten we die liever in stilte doorbrengen...'

De gevangenis van Saratov, die vanwege haar vorm Titanic wordt genoemd, blijkt het onverbidde lijke eindstation. Een gevangenis zoals het betaamt: 's ochtends komt er een cipier wat warm water met zout brengen, als lunch krijgen we meelsoep met een vissenkop, 's avonds krijgen we dunne groene tomatensoep en één keer per maand, als we geluk hebben, krijgen we suiker, zo in onze hand gestrooid. Mijn handpalm lijkt op die momenten op een uitgedroogde steppe die onder sneeuw bedolven wordt.

Van het brood vervaardig ik schaakstukken, maar iedere drie dagen komt er een of andere zakkenwasser die mijn stukken jat en opeet. Een van mijn celgenoten is Academielid Vavilov en ik verdenk hem van de diefstal – achter een grote naam kun je je makkelijk verschuilen. Vavilov loopt hele dagen heen en weer en mummelt steeds maar voor zich uit dat hij gearresteerd is door toedoen van Lysenko (alsof dat nu nog iets uit zou maken). Soms blijft de grote Sovjetgeleerde stilstaan en op zulke momenten begint hij zijn verlichte gedachten te spuien, alsof iemand hem ernaar vraagt:

‘Als we onze tijd proberen te doorgronden,’ begint hij opgewonden, ‘wordt duidelijk, kameraden, dat we de volksmassa domweg niet genoeg dankbaarheid kunnen tonen! Niet alle velden zijn te cultiveren, en precies zo zijn we er nog (!) niet in geslaagd om een nieuwe mens te kweken. Ondanks alle moeilijkheden en hindernissen, blijven er steeds maar meer mensen geboren worden, terwijl het aantal geschoolden op het oude niveau blijft.

Het gevolg is dat de kloof tussen onze geschoolde en ongeschoolde mensen groter wordt. Als het zo doorgaat, zullen we op een dag merken dat onkruid onze grootste en enige cultuur is!

‘Ach wat zou het, de oorlog zal het toch allemaal omploegen!’ klinkt het van de bovenste britsen.

Ik luister en glimlach. Je weet immers, liefste, dat het gejongleer met metaforen me nooit heeft geïrriteerd. Het is begrijpelijk dat ieder zich zo goed mogelijk redt. Ik heb zelfs een beetje te doen met dat hopeloze geval. Kleine kans dat hij hier nog uit komt. Het Academielid zal hier waarschijnlijk verhongeren en het enige waar hij nu nog op kan rekenen is dat de straat hiernaast over vele jaren, als de fouten van de Partij zullen worden erkend, naar hem vernoemd zal worden.

Als ik in de goede stemming ben, denk ik, dan zal ik je wel vertellen, beste man, waarmee dit land in werkelijkheid vruchtbaar wordt gemaakt.

Voorlopig echter houd ik mijn oren dicht met mijn handen, kus ik je in gedachten en ga me na het Frans en Turks, na het Pools en het Bulgaars richten op het leren van een nieuwe taal:

Ajk – icoon

Balabas – suiker

Vara – smokkel

Gamza – geld

Dektsja – hoofd

Jengin – gevaar
Zjoernja – mortuarium

Als ik de meest cruciale woorden voor het nieuwe leven uit mijn hoofd heb geleerd, sluit ik mijn ogen en wacht tot ik in slaap val, maar dat gaat niet door – ik word voor het eerste verhoor in Saratov opgeroepen.

Eerste verhoor

Bij binnenkomst in de halfdonkere ruimte gniffel ik. Ja, echt waar, geloof me! Ik kan me niet beheersen, het lachje ontsnapt me vanzelf. Mijn inspecteur is nog geen dertig jaar. Een glad pioniersgezicht met een blos op de wangen. Perepelitsa, Pavel Andrejevitsj, zeer aangenaam!

Ik heb hem nog nauwelijks goed bekeken of ik begrijp dat er door die jongemannenwangen vers tsjekistenbloed stroomt. Een nieuwbakken staatsdienaar. Klaarblijkelijk is dit ventje pas na de laatste zuiveringsgolf in dienst getreden. Een adelaarsjong in een vreemd nest. Kennelijk een ijverig sujet, zo jong en toch al senior inspecteur. Terwijl zijn leeftijdsgenoten ondertussen met gezwinde spoed worden opgeroepen voor de gehaktmolen aan het front, plaatst hij – de grijze muis – vol toewijding stempels onder doodsvonnissen. In Moskou zal inspecteur Perepelitsa vast een nieuw appartement aan de Gorkistraat hebben gekregen – loon naar werken.

Alleen zijn burens, denk ik, zijn misschien niet van het prettigste soort: tegenover hem huist waarschijnlijk Minos, de rechter van het dodenrijk, op de verdieping boven hem Hekate, de godin van de duisternis, en onder hem zullen luitenant-kolonels Thanatos en Hypnos af en toe de meubels verplaatsen...

Inspecteur Perepelitsa valt gelijk met de deur in huis. Hij leest mijn biografie vluchtig door, vraagt nu eens naar mijn dienst, dan weer naar de Grote Oorlog. Hij wil dit zaakje het liefst snel afhandelen, maar ik ben niet bereid hem te helpen bij zo'n haastklus – ik ben, zoals je begrijpt, niet gek op sterven.

'Dus het wordt hard tegen hard?'

'O nee, zeker niet, kameraad inspecteur...'

'Ik ben je kameraad niet!'

'Ook helemaal waar...'

Hoewel Charon net zo goed staflid van de NKVD is als Perepelitsa, vaart zijn veerboot toch volgens een zekere dienstregeling – en de eerste paar overtochten sla ik liever over.

'Nesterenko, we hebben twee scenario's voor je: je bekennt me nu alles eerlijk en direct, dan zal de rechtbank je medewerking in ogenschouw nemen en een rechtvaardig Sovjetvonnis uitspreken, of...'

'Of?'

'Of we slaan een andere weg in... ik denk dat ik je als oud-militair niet hoeft te leggen wat voor weg dat is. Laat me alleen zeggen dat die weg van mij het gebruik van alle mogelijke onderzoeksmethodes verlangt...'

'Echt alle?'

'Ja, Nesterenko, alle!'

'O, nou, in dat geval kies ik die weg.'

'Dus je gaat de held uithangen?'

'Ik wil dat mijn onschuld op alle mogelijke manieren wordt bewezen, burger superieur!'